

A sztoicizmus horizontjai

Kéri Dénes
doktorandusz (ELTE BTK),
keri.denes@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.54310/Elpis.2023.2.14>

Steiger Kornél, szerk. 2019. *Musonius Rufus és Sztoikus Hieroklész töredékei. Kebész táblaképe*. Gondolat Kiadó: Budapest. 160 oldal, 2800 Ft.

Epiktétosz összes műveinek magyarra fordításával 2014-ben Steiger Kornél egy kétségtelenül fontos űrt töltött be a magyar nyelvű filozófiai irodalomban, kiváltképp annak sztoicizmussal foglalkozó ágában. Két évvel később megjelent az újplatonikus *Szimplikiosz kommentárja Epiktétosz Kézikönyvecskéjéhez*. Izgalmas, azonban különös odafigyeléssel olvasandó írás volt ez, mely a sztoikus és újplatonikus filozófia határán mozgott. Steiger ezirányú munkásságába pedig könnyen beilleszthető jelen recenzió tárgya, *Musonius Rufus és Sztoikus Hieroklész töredékei és Kebész táblaképe*.

Az utóbbi évek, évtizedek folyamánként az akadémiai filozófián belül egyre nagyobb kisebbséget képviselnek a filozófia praktikus oldalára nagyobb hangsúlyt helyező kutatók. Ezen akadémikusok számára a filozófia mibenléte nem különféle ismeretek felhalmozásában és azok vizsgálatában rejlik, hanem a filozófiát művelő egyén életének átforgalmazásában. E vállalkozásukat általában Szókratészra, a sztoikusokra, általánosságban véve az antik filozófiai hagyományra vezetik vissza.

Ezáltal a késői sztoicizmus írásai – ideértve Steiger jelen fordítását is – kettős fényben tűnnek fel. Platón vagy Epiktétoszt olvasva „a teória filozófusai” az elméletekre koncentrálnak: hogyan épül fel a sztoikus etika, helyesen argumentál-e Epiktétosz az értelem primátusa kapcsán, miféle érvekkel igyekszik Platón a lélek halhatatlanságát bizonyítani. Más kérdések mentén olvasnak azonban „a praxis filozófusai”, akik a gyakorlatra összpontosítanak: milyen összefüggésben állnak Epiktétosz szavai életvezetésével, hogyan tehetünk szert lelki nyugalomra a sztoikus etika követésével, miért teszi Szókratészt félelemmentessé a lélek halhatatlanságába vetett hite.

Az antik írások nagy részét tehát egészen máshogy fogadja be egyik, illetve másik olvasó: az adott szöveg különböző részei különböző mértékben jelentősek a két fél számára. Persze vannak szempontok, melyek a teória és a praxis számára is relevánsak: ilyen például a fordító teljesítménye, illetve az, hogy az adott mű miként kapcsolódik a szakirodalom már feldolgozott anyagához.

Mint már a bevezetőben is említettem, bár Steiger Kornél fordítása tematikájában erősen kapcsolódik a Gondolat kiadónál megjelent két korábbi kötetéhez, a sztoikus

irodalom fordítása mégis viszonylag újkeletűnek nevezhető. Nézzünk ennek kapcsán egy lazább párhuzamot: bár az Európa kiadónál 1984-ben megjelentek *Platón összes művei* három kötetben (az 1943-as összkiadásról nem is beszélve), az Atlantisz 1997-től *A kútnál* sorozatukban mégis elkezdte újrafordítva kiadni Platón írásait. Bár a „magyarról magyarra” fordítás vádja fennállt az újrakiadások feleslegessége mellett, az avatottabb olvasó számára nyilvánvaló, hogy a magyar filozófiai irodalom terjedelmessége, a terminusok „megkövesedése” valóban szükségessé tette az 1984-es kiadás „hátrahagyását” egy újabb, következetesebb és pontosabb fordítás kedvéért. Ezzel szemben, ha a sztoikus szerzőket nézzük, a következőket láthatjuk: Seneca levelei (a 2002-es újrafordítástól eltérően) továbbra is annak a Sárosi Gyulának a fordításában jelennek meg, akinek a neve alatt 1943-ban is megjelentek már. Az 1942-es Sárosi-féle *Kézikönyvecske*-fordítás megújulására szintén a 2014-es Steiger-féle *Epiktétosz összes művei* megjelenéséig kellett várnia a magyar filozófiai irodalomnak. Ugyanígy 2016-ig kellett várnunk arra, hogy Marcus Aurelius *Elmélkedéseit* átdolgozott fordításban olvashassuk, miután majdnem egy évszázadig Huszti József 1923-as fordítását vette alapul minden kiadás.

A sztoikus irodalom újrafordítása iránti igény a magyar filozófiai körökben tehát meglehetősen megkésett, mégis gyors léptekben halad, hála Steiger Kornél munkásságának. Fordításainak aprólékos, gondos mivoltjáról már a 2014-ben megjelent *Epiktétosz összes művei* lábjegyzeteiből is megbizonyosodhattunk, a *diatribék* fordításában lefektetett terminológiát pedig precízen alkalmazta a *Kézikönyvecske* Sárosi-féle fordításának megújításában. Ugyanezen kifejezések pedig 2016-os Szimplikiosz-kommentár fordítását is közelebb fűzték az ugyanabban az évben újrakiadott Epiktétosz-összkiadáshoz.

Ennek fényében nagy elvárásokkal vehetjük kezünkbe jelen recenzió tárgyát, *Musonius Rufus és Sztoikus Hieroklész töredékeit, Kebész táblaképe*. Mint címe is mutatja, a vizsgált kötet három, egymástól meglehetősen különböző műre osztható. Egyfelől tartalmazza Epiktétosz mesterének, Musonius Rufusnak az írásait, másrészről sztoikus Hieroklész fennmaradt gondolatait, harmadrészt pedig szintén e kötet részét képezi egy ismeretlen szerző műve, *Kebész táblaképe*. E három írás hasonlósága, hogy mindegyik a római császárkor, az I–II. század szüleménye, a három mű juxtapozíciója azonban – a fülszöveg tanúsága szerint – megmutatja „a korszak sztoikus etikai tanításának többarcúságát.” Különbőségük ellenben az, hogy míg a „Musonius Rufus neve alatt fennmaradt beszélgetések [...] az oktató diskurzust (*diatribé*) képviselik, Hieroklész egyik műve az ortodox khrüsztoposzi értekezések stílusjegyeit viseli magán, a másik pedig inkább rétorikus, semmint nevelő vagy szakfilozófiai munka. Végül a *Kebész táblaképe*: sztoikus színezetű allegorikus bemutatása az emberi életnek.” (133)

Jelen recenzió viszonylatában ez annyit tesz: nem érdemes csupán egyiket vagy másikat figyelmünk középpontjába állítani, hogy benyomást szerezhessünk a válogatáskötet egészéről. A három szöveg egymástól elkülönülő vizsgálata tehát indokolt,

kiegészülve egy negyedik, holisztikus szemponttal, mely a három mű egy kötetbe való felvételét vizsgálja.

Musonius Rufus írásait magunk elé véve azonnal ismerős lehet számunkra tanítványának stílusa: a rövidebb, egy-egy gondolatot körbejáró *diatribék* használatát Epiktétosz ugyanis átvette Rufustól. Témaválasztásuk azonban eltérő: míg Epiktétosz általánosabb érvényű bölcsességeket osztott meg hallgatóságával, Rufus konkrét élethelyzetek sztoikus értelmezését nyújtja. Hogy ezt mennyire taksáljuk, érdeklődésünktől és nyitottságunktól függ: történelmi-társadalmi szempontból megközelítve megismerhetjük kora hétköznapjainak életét, hiedelmeit. A sztoikus tanok köznapi példákba való sűrítése azonban megnehezíti a modern olvasótábor esetleges igyekezetét, hogy saját magára vonatkoztassa az olvasottakat, a huszonegyedik századi szenzibilitásnak pedig néha ellentmondó vagy pedig egyenesen visszatetsző gondolatok bukkannak fel Rufusnál – konkrét témái miatt jóval gyakrabban, mint Epiktétosznál.

Bár Rufus szerint „a nők ugyanazt az értelmet kapták, mint a férfiak” (13), s ennek megfelelően illik foglalkozniuk filozófiával, e filozofálás pusztán – epiktétoszi terminussal élve – saját életszerének könnyebb és helyesebb betöltésére szolgál: „a férfiak természetüknél fogva erősebbek, a nők pedig gyöngébbek, ezért mindegyiküket a neki természeténél fogva leginkább megfelelő feladattal kell megbízni, a [...] fonás ezért inkább illik a nőkhöz, mint a férfiakhoz, a háztartás vezetése ugyancsak”. (17) Az akadémiai szem érdekes kettősséget vehet itt észre: az értelem egyenlőségét, illetve a nemek természettől fogva adott különbözőségeit, ám mindkettőt a sztoikus tanokból levezetve. Aki azonban huszonegyedik századi életének mélyebb megértésének céljából veszi elő ugyanezen gondolatokat, nagy valószínűséggel csalódottan fog távozni. Ugyancsak kizárólag a történelmi vizsgálódás számára hasznos fejezetek azok, melyek azt a kérdést járják körül, hogy „vajon minden gyermeket föl kell-e nevelni?” Más fejezetek, melyek például a táplálkozásról, öltözködésről, berendezési tárgyokról szólnak, érdekesek lehetnek olyan szempontból, hogy más szerzők elvontabb-általánosabb értekezései után Rufustól megtudhatjuk, hogyan lehet az élet különböző aspektusaira rávetíteni ezen gondolatokat. Megjegyzendő azonban, hogy *élet* alatt itt majdnem kizárólag szigorúan a császárkori életet érdemes érteni. Tanai közül talán ki tudjuk még „menteni” a mértéktartó és egyszerű étkezés gondolatát, miszerint „nyeldeklőnk avégett van, hogy bejárati nyílásként szolgáljon a táplálék számára, nem azért, hogy élvezetszerzés eszköze legyen”. (54) Kérdéses azonban, mennyire tudjuk követni Rufus azon megfontolását, mely szerint „mezítláb járni is jobb, mint lábbelit hordani” (56), vagy amikor arról ír, hogy „a hajunknak azt a részét, amely már útban van, el kell távolítanunk, de a szakállunkból semmit”, ugyanis a szakállvágás „semmiben sem különbözik az asszonyok cicomázkodásától”. (59)

Rufus gondolatai tehát kettős fényben tűnnek fel. Bizonyos gondolatai inkább történelmi szempontból érdekesek, míg más gondolatai, bár érdekesek és hasznosak,

„későn” érkeztek. Elmélkedése arról, hogy az uralkodónak foglalkoznia kell filozófiával, mind Platón hasonló gondolatmenete, mind Marcus Aurelius *Elmélkedéseiben* olvasható tanúságtétel mellett, általánosabbnak vehető sztoikus vélekedéseit pedig Steiger Kornél lefordította már nekünk Rufus tanítványának, Epiktétosznak a szavain keresztül. Rufus tehát az akadémiai-gyakorlati dichotómia kapcsán inkább keltheti fel az előbbieket figyelmét, mint az utóbbiakét.

A sztoikus Hieroklész két művével „képviselteti magát” a jelen kötetben. *Etikai alapvetése* rendkívül töredékes formában maradt ránk, gondolatmenete így – bár első fele részletesen végigkövethető – megszakad, a szöveg második felének néhol menthetetlenül értelmetlen mondatdarabkái az akadémiai szem számára kedves filológiai maradványokként tűnhetnek csak fel. Az alapvetések első fele az állatok *oikeiószi*szával foglalkozik, mely terminus különös jelentőséggel bír a sztoicizmusban: az *oikeiószi*s az élőlények önérzékelését jelenti, melyet a sztoicizmus az emberek kapcsán etikai tétellé „fejleszt” azáltal, hogy az ember élete előrehaladtával szüleit, testvéreit, családját (és így tovább) is velük való kapcsolata révén valamiféleképpen sajátjává teszi. Ezt a továbbgondolást azonban nem az *Etikai alapvetés* szövegéből tudjuk meg, ahogy erre Steiger Kornél is reflektál a kötet utószavában: „Sajnos a töredékes szöveg éppen ott ér véget, ahol a téma kezdene filozófiailag érdekessé válni: az *emberi oikeiószi*sznál.” (144.)

Hieroklész másik műve (*A kötelességekről*) azonban érdemesebb lehet mindkét olvasótábor figyelmére, ugyanis ebben az *Etikai alapvetés*ből hiányzó emberi *oikeiószi*s körei kerülnek kifejtésre. Akadémiai szempontból tehát e szöveg felbecsülhetetlen értékű (jól szemlélteti ezt az értéket az, hogy Akadémiai Kiadó által megjelent *A hellenisztikus filozófusok* című kötetben az *oikeiószi*sról szóló „Késztetés és sajátunknak elismerés” fejezet döntő részben Hieroklész kötelességekről szóló írására támaszkodik). A gyakorlati oldalról közelítő olvasó azonban bizonyos fenntartásokkal közelíthet csak ehhez az íráshoz. Az *Etikai alapvetés* „kissé kopár” (144) stílusával szemben ugyanis Hieroklésznek ezen írása „rétorikus jellegű, a szöveg esztétikai értékeire súlyt helyező bemutató beszéd, és a morális buzdítás keveréke: lelkesült szavakkal mutatja be, hogy kötelességeink tárgyai [...] milyen magasrendű lények, és a velük szembeni kötelességei teljesítésére buzdítja hallgatóját vagy olvasóját”. (145) Azonban amíg vannak a sztoikus etikának a metafizikától függetlenül tehető tanai, melyek bármely világnézethez hozzáilleszhetőek (tehát a huszonegyedik századi individuum könnyen beépítheti életébe ezen megfontolásokat), a kötelességekről szóló sztoikus tanok hírhedten nem ilyenek. Bizonyos preszuppozíciók elfogadásának szükségességét már az is jól mutatja, hogy Hieroklész szövegének legelső szakasza „az istenek iránti kötelességeinket” foglalja össze. Ezt követik a hazánkkal, házassággal, szülőkkel, testvérekkel, rokonokkal, gazdálkodással szembeni kötelességeinkről szóló fejezetek. Bár a konkrét kötelességek elfogadása nem történhet meg minden további nélkül a modern olvasó részéről, az *oikeiószi*s

köreinek leírása a rokonok iránti kötelességekről szóló fejezetben talán könnyebben „emészthető”. Eszerint emberi kapcsolataink koncentrikus körökként gondolhatók el: szűkebb családi körünk szűkebb, rokonaink kissé távolabb, hazánk még távolabbi körben foglal helyet. Az ember feladata pedig az, hogy „az egyes csoportokkal kapcsolatos magatartását [...] úgy alakítsa, hogy a köröket bizonyos módon a középpont felé húzza, és azon legyen, hogy a kisebbiket körülvevő nagyobb kör tartalmát átvigye a kisebbik, a körülvelt kör területére”. (96) Plasztikusan megfogalmazva: hazánk polgárait tekintjük úgy, mint rokonainkra, rokonainkra pedig (immár ideértve polgártársainkat is) úgy, mint családunk tagjaira, és így tovább. E felismerés – a velük kapcsolatos kötelességektől függetlenül – érdemes arra, hogy a modern olvasó végre megismerhesse eredeti kontextusában.

Rufus tán túlságosan is konkrét megfontolásaival szemben Hieroklésznál tehát bőven felfedezhetünk olyan gondolatokat, melyeket általánosabb megfogalmazásuk révén akadémiai és gyakorlati szemmel is hasznosítani tudunk, s mely gondolatok kellően unikálisak ahhoz, hogy valóban érdemes legyen számot vetni róluk más, már ismert gondolatok mellett.

Utolsóként Rufus „konkrétja” és Hieroklész „általánosa” között helyezhetjük el *Kebész táblaképének* szövegét. Az ismeretlen szerzőtől származó mű kétségtelenül a legérdekesebb és – bizonyos értelemben – leginkább zavarbaejtő szövege a kötetnek. Rufus *diatribéi* és Hieroklész buzdításai és szárazabb (ám nem kevésbé fontos) elemzése után a táblaképről szóló írás „egy morálfilozófiai tartalmú allegorikus képi kompozíció részletes leírása és sztoikus színezetű értelmezése dialógusformában”. (146) Ennek megfelelően a kötetben található utolsó mű kétségkívül olvasmányosabb, könnyebben követhető szöveg a másik kettőhöz képest. Bár az allegóriára épülő írásokban benne rejlik a veszély, hogy bizonyos asszociációk elvétele révén félreérthetővé váljanak, *Kebész táblaképének* „karakterei” szándékosan egydimenziósak, nevük pedig elárulja szerepüket: kezdve az embereket a Tudatlanság révén tévútra vezető Ámítástól egészen a Boldogsághoz elvezető, ahhoz utat mutató Erényekig. A dialógus emlékeztethet minket Szókratész beszélgetéseire (ideértve a vitapartner egyetértő válaszait is). *Kebész táblaképe* egyszerre keltheti fel érdeklődésünket akadémiai oldalról műfaját és eddigi viszonylagos obskuritását, illetve gyakorlati oldalról könnyen érthető, tanulságos és olvasmányos jellegét tekintve is. Konkrét és általános egyszerre: allegorikus jellege révén konkrétan tudja leírni az általánosot, ezáltal biztosítva, hogy földhözragadsága (Rufus egyes gondolataihoz hasonlóan) nem vezet érdektelenséghez, egyetemessége pedig (Hieroklész egyes gondolataihoz hasonlóan) garantálja, hogy az allegorikus történet hasznos tanulságokkal szolgáltasson. Ezek a szempontok természetesen fontosabbak a gyakorlati hasznot kutató olvasótábor számára, a magyar akadémiai olvasóság azonban ezzel szemben hálás lehet Steiger Kornél munkájának, amiért fordításával elvezeti őket a sztoikus irodalom eddig kevésbé ismert szegletébe.

Három jelentősen különböző írás és két különböző olvasótábor találkozik össze ebben a könyvben, mintapéldájaként szolgálva ezáltal a sztoicizmussal való foglalkozás különböző horizontjainak. Bár e művek nem olyan jelentősek, mint Epiktétosz *Beszélgései*, és nem olyan egyedi kísérletek, mint Szimplikiosz kommentárja Epiktétoszhoz, Steiger fordítása a hivatásos olvasók számára eddig perifériára szorult írásokat és – ígéretéhez híven – a sztoikus filozófia „többarcúságát” nyújtja. A sztoikus etika iránt érdeklődők pedig többek között az *oikeioszisz* gondolatának legjelentősebb kifejtését és egy – a sztoikus filozófia irodalmának műfajai között periférikusnak tekinthető – magával ragadó, rendkívül érthető és tanulságos allegorikus történetet vehetnek kézhez egy kötetben.